

هو العليم

پادشاهی مطلق خداوند و سرّیان وجودی او در عوالم

هستی

شرح دعای ابوحمزه ثمالی - سال 1398 هـ.ق، جلسه هشتم

بیانات

علامه حاج سید محمدحسین حسینی طهرانی
قدّس الله سرّه

أعوذُ بالله من الشيطان الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم
و صلى الله على محمد وآله الطاهرين
و لعنة الله على أعدائهم أجمعين

نفي مؤاخذة و نزاع و شرک و تضاد و اعتراض از حکومت خدا

لا تُسأل عن فعلك، و لا تُنازع في ملكك، و لا تُشارك في أمرك، و لا تُضاد في حكمك، و لا يعترض عليك أحد في تدبيرك، لك الخلق و الأمر تبارك الله رب العالمين.
«خدايا، در خور استطاعت و قدرت کسی نیست که از کار تو سؤال کند، و از فعل تو علت بپرسد، یا نسبت به فعل تو اعتراض داشته باشد و مؤاخذة کند؛ برای احدی چنین قدرتی نیست!»

عدم سؤال و بازخواست از افعال خداوند

این [فراز] از آیه شریفه قرآن مجید اتخاذ شده است که:

﴿لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ﴾؛¹ «خدا از آن کاری که می‌کند، بازخواست نمی‌شود؛ به‌خلاف مردم که در اثر اعمال خودشان مورد بازخواست قرار می‌گیرند.»

چرا انسان نسبت به فعلی که می‌کند، مورد بازخواست قرار می‌گیرد؟ برای اینکه ممکن است که آن فعلش بر حق منطبق باشد یا نباشد؛ اگر بر حق منطبق باشد، که مورد بازخواست نیست و الا مورد سؤال و مؤاخذة است. و خداوند همیشه فعلش بر حق منطبق است، و عنوان بطلان نسبت به فعل او راه ندارد؛ و از این گذشته، فعل کسی مورد بازخواست واقع می‌شود که آن فعل، روی عنوان مصلحت خارجی و ملاحظه آن امر بجا آورده بشود، و خداوند که خارج از ذات او مصلحتی نیست که فعل را به داعی وصول به آن مصلحت بجا بیاورد. اگر مصلحتی در خارج از ذات خدا باشد و خداوند این فعل را برای پیدایش آن مصلحت بجا بیاورد، خواه آن مصلحتی راجع به خودش باشد خواه به غیر باشد، خُب خدا هم مثل ممکنات می‌شود دیگر! پس هر مصلحتی که در نظر گرفته شده باشد، آن مصلحت از حیطة اراده خدا و ذات خدا خارج نیست. بنابراین فعلی که از طرف خدا سر می‌زند، این اثر ذات اوست که ذات او واجب الوجود است و حق، و فعلش واجب الوجود است و حق! دیگر نسبت به این فعل چه سؤالی بشود؟! سؤال غیر معقول است! به‌خلاف موجودات دیگر؛ از خدا گذشته، هر موجودی که رنگ امکان به او زده شد، فعل او ممکن است که مطابق با حق باشد و ممکن است نباشد، و لذا مورد بازخواست و سؤال واقع می‌شود.

و لا تُنازع في ملكك؛ «در ملک و پادشاهی تو نزاعی نمی‌شود، کسی نمی‌تواند نزاع کند!» چون آن کسی که می‌خواهد در پادشاهی و قدرت تو نزاع کند، یا در ردیف توست از نقطه نظر قدرت و سعه حکومت، یا بالاتر از توست، یا پایین‌تر از توست؛ از این سه فرض که خارج نیست.

اگر هم ردیف تو باشد، فرض مسئله ایجاب می‌کند بطلان خود مسئله را؛ به این معنا که ما قائل به یک موجودی بشویم در ردیف خدا، هم‌قطار و هم‌تراز با خدا، و هم‌ردیف با او از نقطه نظر قدرت و علم و حیات و اسماء و صفات، و این با ملک خدا و قدرت خدا منازعه کند؛ یک هم‌چنین موجودی باید فرض کرد.

شبهه ابن‌کمونه و جواب آن

و این شبهه‌ای است که ابن‌کمونه کرده؛ شبهه ابن‌کمونه این است که: شما که می‌گویید: خداوند واحد و واجب‌الوجود، همه این عالم را با صفات و اسماء خود اداره

¹ سوره انبیاء (۲۱) آیه ۲۳.

می‌کند، چه اشکال دارد که ما یک خدای دیگری فرض کنیم با تمام این خصوصیات و در امر تدبیر این عالم هر دو مشترک باشند، این مستقلاً و آن مستقلاً؟!¹
 از این شبهه جواب‌هایی داده شده است؛² و آن جوابی که خیلی عالی و صحیح است، این است که: فرض وحدت پروردگار، رد می‌کند فرض خدای دیگر را؛ چون خداوند در ذات و در صفات و در اسماء خود لا یتناهی است، یعنی در سعه وجودی خود، محدود به حد و مقید به قیدی نیست. آن وقت می‌گوییم: این پروردگار ما - که خدای اول فرض کردیم - یا اینکه وجود او و علم او و حیات او و قدرت او آن قدر سعه دارد، دارد، تا آن خدای دیگر را هم گرفته، پس بنابراین خدای دیگر در مقابل این خدا معقول نیست، یعنی تصور نمی‌شود؛ یا اینکه نگرفته است و دیواره حد وجود او متصل به دیواره حد وجود آن خدا است، پس این خدا دیگر لا یتناهی نیست، بسیط نیست، محدود است به این حد!

و روی برهین فلسفی ثابت است که: هر موجودی که دارای حد باشد، ماهیت دارد و ماهیت مال امکان است، با وجود نمی‌سازد.³

کلام حاجی سبزواری بر اینکه لازمه ماهیت امکان است و معلولیت

حاجی سبزواری می‌فرماید:

الحق ماهیته ایتیه *** اذ مقتض العروض معلولیه⁴

ماهیت پروردگار و ذات پروردگار، همان ایتیت و وجودش است و اگر فرض کنیم که ماهیتی غیر از اصل ذات و وجود داشته باشد، لازم می‌آید آن ماهیت عارض بر وجود باشد و این احتیاج دارد به معلولیت؛ دیگر خداوند معلول می‌شود، علت نمی‌شود.

وحدت و اطلاق پروردگار، غیر در جهان باقی نمی‌گذارد

بنابراین، فرض وحدت پروردگار که خدا واحد است، دیگر برای او موجودی را قابل فرض و تصور باقی نمی‌گذارد تا در مقابل او فرض بشود؛ با فرض لا یتناهی بودن. پس شبهه ابن کمونه فقط به این دفع می‌شود که ذات مقدس پروردگار لا یتناهی است، چون واجب است؛ و اگر لا یتناهی نباشد، ممکن است، و از ممکن لازم می‌آید معلولیت! و خدا معلول نیست، مخلوق نیست، خالق است و خالقیت او اثبات وجوب وجود او را می‌کند؛ واجب الوجود باید مطلق باشد، مطلق باید حد نداشته باشد، پس وجود آن خدای دیگر را گرفته است، و دیگر خدای دیگری در مقابل او وجود ندارد! چون هر جا ما فرض وجود کنیم، سعه وجود خدا او را گرفته است.

پس بنابراین اصلاً موجودی در عرض خدا، ولو واجب الوجود باشد، قابل فرض نیست تا اینکه ما بیاییم وجودش را فرض کنیم و بعد بگوییم که آن خدا می‌آید با این خدا در ملک و پادشاهی نزاع می‌کند! کسی که با کسی نزاع می‌کند بایستی که اصل وجودش ثابت باشد، نزاع در مرتبه ثانی است؛ وقتی اصل وجود برای او معقول نیست، این چطور نزاع می‌کند؟! این در صورتی است که آن خدایی که می‌خواهد با این خدا نزاع کند، در عرض و در پهلو هم‌دیگر باشند. و اگر آن خدا از این خدا عالی‌تر و قوی‌تر باشد، ما آنجایی که خدا در رتبه این باشد گفتیم غیر معقول است، آن وقت عالی‌تر مگر می‌شود فرض کرد؟!!

غیر معقول بودن فرض دو وجود نامتناهی

خدایی که ذاتش واجب است و لا یتناهی، دیگر بالای این لا یتناهی چه می‌شود فرض کرد؟! دیگر خارج از لا یتناهی چه می‌شود فرض کرد؟! فرض موجودی خارج از لا یتناهی غیر معقول است! چون می‌گوییم که: این خدای ما لا یتناهی است، [پس باید بگوییم]: آن خدای دیگر که از این قوی‌تر است، لا یتناهی بودنش بیشتر است! اصلاً در لا یتناهی بیش و کم معنا ندارد، لا یتناهی: یعنی بی‌حد؛ اگر گفتید: آن خدا وجودش قوی‌تر است، یعنی خدای ما محدود به یک

¹ الله شناسی، ج ۳، ص ۱۸۹ - ۱۹۰؛ الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة، ج ۱، ص ۱۳۲؛ شرح المنظومة، ج

۳، ص ۵۱۳ - ۵۱۷.

² شرح المنظومة، ج ۳، ص ۵۱۷ - ۵۱۸.

³ الحکمة المتعالیة، ج ۱، ص ۱۶۸ - ۱۶۹؛ شرح المنظومة، ج ۲، ص ۲۵۵ - ۲۶۰.

⁴ شرح المنظومة، ج ۲، ص ۹۶.

حدّی است که او از این اقوی است، پس این محدود شد؛ محدود لا یتناهی نیست. پس فرض خدای لا یتناهی بر فراز و بر فوق این لا یتناهی موجب بطلان صورت مسئله ما می‌شود، و این اصلاً معقول نیست! توجه کردید؟!

معارض ضعیف‌تر هم که معلول است و مخلوق خدا

پس از این دو صنف بگذریم، بیابیم در آن موجوداتی که از خدا ضعیف‌ترند و می‌خواهند با او منازعه کنند؛ اینها ممکن‌اند و مخلوق خدا، چون هیچ موجودی را ما نمی‌توانیم فرض کنیم که از ذات خدا ضعیف‌تر باشد الا اینکه مخلوق است. وجود مستقل بالذاتی که مخلوق این پروردگار نباشد و خود به خود باشد، معقول نیست! برای اینکه روی فرض ما، وجودش از این خدا ضعیف‌تر است، در اصل وجود و در صفت مانند: علم و قدرت و حیات، ضعیف‌تر است، ضعیف‌تر است یعنی محدود به حدّ است، اگر محدود به حدّ نباشد که لا یتناهی است و او در فرض رتبه واجب است، ما ضعیف‌تر فرض کردیم؛ محدود به حد است، موجودی که محدود به حدّ بود، ممکن است، و امکان لازم‌اش معلولیت است؛ این در فلسفه متعالی ثابت شده است.¹ لازمه امکان معلولیت است، هر موجودی که ممکن باشد، معلول است و بالذات نیست، و محال است که موجود ممکن، لا یتناهی باشد! تمام موجودات ممکن محدودند به یک حدّی؛ پس بنابراین این موجودی را که ما از خدا پایین‌تر فرض کردیم، مخلوق خداست.

علت عدم توان معارضة مخلوقات با خداوند متعال

حالا ببینیم مخلوق خدا می‌تواند با خود خدا معارضة کند یا نه؟ این هم معقول نیست، چون معارضة: یعنی مقابله کردن، و موجودات همان‌طوری که در اصل وجود احتیاج به علت دارند، در بقا و استمرار وجود هم احتیاج به علت دارند. موجوداتی را که پروردگار خلق کرد، همین‌طور که در اصل خلقت افاضه وجود شد تا اینکه آنها پدید شدند، دائماً باید به آنها افاضه وجود بشود تا آنها مستمر باشند؛ یک لحظه اگر افاضه وجود از آنها قطع بشود، در آن فرض عدم‌اند! پس «المُمْكِنُ كَمَا يَحْتَاجُ فِي أَصْلِ وُجُودِهِ إِلَى الْمُؤَثِّرِ، يَحْتَاجُ فِي بَقَائِهِ إِلَى الْمُؤَثِّرِ أَيْضًا.»²

حالا این موجودی که می‌خواهد با خدا منازعه کند، در فرض همین وجودش دارد از خدا نیرو می‌گیرد، در همین معارضة‌اش باید از خدا نیرو بگیرد! آن وقت چه قسم معارضة فرض می‌شود؟! معارضة، معارضة صوری می‌شود؛ از خدا دارد نیرو می‌گیرد، قوه می‌گیرد و می‌خواهد با خود خدا پنجه نرم کند! این پنجه‌نرم‌کردن در ملک خداست، در حکومت خداست، در مُشْت خداست، به اراده و به قضای خداست! پس در واقع یک تخیلی می‌کند که من دارم با او نزاع می‌کنم، نزاعی نیست! نزاع فرض نمی‌شود،³ «وَلَا تَنَازَعُ فِي مُلْكِكَ.»

مسئله مشکل نشود! ما مقداری می‌خواهیم آسان صحبت کنیم؛ مسئله یک‌قدری بیاید روی برهان، مشکل می‌شود، ولی خب بی‌برهان هم که نمی‌شود، هر مسئله بایستی که برهان داشته باشد!

تطابق عقل و نقل و شهود

مسائل شرعی ما بر سه پایه است: یکی: بر اساس تعبد و شریعت که از طرف پیغمبر و ائمه آمده است. و دوم: بر اساس تفکر فلسفی که قرآن ما را دعوت به تفکر می‌کند و روی پایه‌های برهانی، عقیده را استوار می‌کند. سوم: روی پایه وجدان و شهود دل و قلب؛ [یعنی اگر شریعت و استدلال را] قبول نداری،

¹ الحکمة المتعالیة، ج ۶، ص ۱۴ - ۱۶.

² همان، ج ۷، ص ۳۲۱ - ۳۲۲؛ شرح المنظومة، ج ۲، ص ۲۶۲ - ۲۶۴.

³ جهت اطلاع بیشتر پیرامون جواب از شبهه این‌گونه رجوع شود به: توحید علمی و عینی، ص ۲۸۰ - ۲۸۸؛ الله شناسی، ج ۲، ص ۲۷۷ - ۲۳۱ و ج ۳، ص ۱۸۹ - ۲۰۲؛ مطلع انوار، ج ۵، ص ۱۳۵ - ۱۳۷؛ الحکمة المتعالیة، ج ۱، ص ۱۳۳؛ شرح المنظومة، ج ۳، ص ۵۱۹.

خودت بفهم مسئله چیست!¹ و این خیلی عجیب است که در سه مرحله، مسائل شرعی با همدیگر تطبیق می‌شود.²

عدم تصوّر شریک در امر پروردگار عقلاً

«وَلَا تُشَارِكُ فِي أَمْرِكُ!»

وقتی که با مُلک و حکومت خدا نزاعی معقول نبود، در امر خدا و در کار خدا هم شریکی معقول نیست! خدا امری می‌کند، اراده‌ای دارد، کاری می‌کند:

﴿أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾³ «امر و خلق به دست اوست!»

وقتی در امر و اراده، معقول نیست که خدا منازعی داشته باشد، معقول نیست که مشارکی هم داشته باشد؛ چون آن کسی که می‌خواهد با خدا شریک بشود، باید باز یک موجودی باشد که یا همدیگه او یا بالای او یا مادون او باشد، و در هر سه فرض، فرض مسئله غلط است! پس خودش در امر مستقل است.

چرایی عدم تضاد و تناقض در احکام الهی

وَلَا تُضَادُّ فِي حُكْمِكُ؛ «در حکم تو تضاد نیست!»

دو حکم مخالف نمی‌کنی؛ برای آنکه آن کسانی که دو حکم مخالف می‌کنند، و حکم دوم می‌خواهد حکم اول را باطل کند، یا اول آن قدر دیده و بصیرتشان قوی نبوده که درک مصالح کنند، و بالمبادره فکر یا زبانشان به یک حکمی سبقت کرده و بعد به نقاط ضعفی برخورد کرده‌اند و احتیاج پیدا شده که حکم اول تصحیح بشود، [لذا] حکم ثانی وضع شده است. اما احکام تو ای پروردگار که از روی تروی و تفکر و فعل و تأمل نیست؛ حکم تو نفس اراده‌ت است که از وجود تو سر می‌زند، و نفس اراده‌ت تو، همان خلقی است که در عالم پیدا می‌شود. پس بین مشیّت و اراده، و بین حکم و بین تحقق حکم در خارج هیچ فاصله‌ای نیست! و این حکمی که از تو سر می‌زند، اقتضای ذات تو است، و ذات تو وجود بحت و بسیط و لا یتناهی است؛ از این [ذات]، این حکم بیرون می‌آید. هر حکمی که از این ذات بیرون بیاید، همین حکم است؛ چون اختلاف حکم به واسطه اختلاف موضوع است، اختلاف موضوعی در آنجا نیست - خارج از ذات تو - که روی آن اختلاف موضوع، احکامی که از تو سر می‌زند مختلف باشد؛ چه حکم تشریحی چه حکم تکوینی تفاوتی نیست! حکم پروردگار واحد است.

عدم تنافی مسئله نسخ با عدم تضاد و اختلاف در احکام الهی

منتها در بعضی از ادیان مثلاً یک حکمی نسخ می‌شود، آن حکم واقعی واقعی نیست، حکم محدود به حدّ و مقرون به یک زمانی است که روی یک مصلحتی جعل می‌شود، و وقتی که آن حکم جای خود را پر کرد، دومرتبه برمی‌گردد روی همان محور واقعی خودش. مثل احکام اولیه و ثانویه؛ مثلاً فرض کنید که برای انسان خوردن گوشت میته حرام است، ولی همین خوردن گوشت میته عند الاضطرار جایز است، اگر انسان اضطرار پیدا کرد و حیاتش متوقف بود بر خوردن گوشت میته، جایز است و در بعضی اوقات واجب؛ به اندازه رفع اضطرار. حالا این حکم با آن حکم اول منافات ندارد، برای اینکه آن حکم اول که می‌گوید: میته حرام است، موضوعش عدم اضطرار است، و این که: میته حلال است، موضوعش اضطرار است. یا فرض کنید مثل نماز قصر و تمام، مسافر باید شکسته بخواند و حاضر باید تمام بخواند، این دو تا با همدیگر که منافات ندارند؛ حکم‌های اولی و ثانوی هم از نقطه نظری همین‌طورند. پس در حکم پروردگار تضاد نیست، معقول نیست که تضادی باشد.⁴

چرایی عدم توان اعتراض موجودات بر خداوند

وَلَا يَعْتَرِضُ عَلَيْكَ أَحَدٌ فِي تَدْبِيرِكَ؛ «در تدبیر امور خود، یک نفر نیست که با تو معارضه کند!»

¹ رجوع شود به مهر تابان، ص ۱۱۲ - ۱۱۸.

² رجوع شود به مهر تابان، ص ۱۱۸.

³ سوره اعراف (۷) آیه ۵۴.

⁴ رجوع شود: مهر تابان، ص ۳۹۶ - ۳۹۸.

یک نفر: «اَحَدٌ» از موجودات سفلی، از موجودات علوی، از موجودات مُلکی، از موجودات ملکوتی، از افرادی که به وسیله اختیارِ سوء راه باطل را طی می‌کنند یا به اختیارِ حَسَن راه خوب را طی می‌کنند، در تمام اصناف موجودات خود اگر بگردی، یک نفر که پیدا بشود و بخواهد با تدبیر تو اعتراض کند، این معقول نیست! چون نفس اعتراضی که می‌خواهد بکند، به تدبیر توست! آخر تدبیر تو مانند سایر صفات و اسماء تو است، آن هم محدود به حدی نیست؛ پس اگر گفتیم تدبیر تو تا آنجایی سعه دارد که این می‌خواهد اعتراض کند، و این تدبیرش بر تدبیر تو غلبه می‌کند، پس تدبیر تو آمد و اینجا ایستاد، حدّ یقف پیدا کرد! درحالی‌که تدبیر تو هم مثل علم تو و مثل قدرت تو سعه دارد، پس تدبیر تو آمده و این تدبیر را که می‌خواهد بر حکم تو اعتراض کند گرفته است، و تدبیر این بر اعتراض، روی تدبیر خود توست! آن وقت چه قسم معقول است که موجودی در جمیع عوالم، در تدبیر پروردگار اعتراض بکند؟! معقول نیست!

تمام این فرمایشات حضرت توحید است ها! و می‌فرماید: این خدای ما از اسم و رسم بالاتر است؛ هم در صفات و هم در ذات لا یتناهی است، و اگر لا یتناهی بودن پروردگار خوب تصوّر بشود، همه این مسائل حل است.

عالم هستی، ملک طلق خداست

لَكَ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تبارک الله ربُّ العالمین.

«دو عالم امر و عالم خلق - عالم امر: عالم ملکوت، ملکوت علیی و ملکوت سفلی، فرق نمی‌کند؛ عالم خلق: عالم طبع و ماده -، تمام این موجودات اختصاص به تو دارد، مال تو است!»

و هر چه از موجودات در عالم خلق صورتِ تحقق به خود بگیرد، به واسطه امر توست. و امر تو نازل می‌شود، خلق می‌شود؛ خلق تو صاعد می‌شود، ملکوت می‌شود. پس بین خلق و امر فاصله‌ای نیست، فقط تماشا کردن دو وجه آنهاست؛ اگر موجودات را از نقطه نظر طبع و ماده تماشا کنیم می‌شود خلق، اگر از نقطه نظر وجه ملکوتی نگاه کنیم می‌شود امر! و امر و خلق، امر واحدی است ها! از دو نقطه نظر، وجه نظر تفاوت می‌کند.

دو عالم امر و خلق، عالم مُلک و عالم ملکوت، عالم معنا و عالم ماده، عالم تجرّد و عالم تقیّد، اینها تعبیر مختلفی است که حکایت از یک معنی واحد می‌کند. اینها همه اختصاص به تو دارد؛ خیلی دقیق است ها! اختصاص دارد یعنی: در این عالم خلقی که ما هستیم، هر چه هست مال خداست، هیچ پیدا نمی‌کنیم که مال خدا نباشد، هیچ!

کیفیت انتساب افعال ما به خداوند

پس ما چه هستیم؟ چه کار می‌کنیم؟ افعالی که ما انجام می‌دهیم، مگر مال ما نیست؟! اگر برای خود ثابت کنیم که ما فعلی داریم که از ما سر می‌زند، و در آن جهت استقلال داریم، ما تقویضی شده‌ایم. از جبری پا در آورده‌ایم، تقویضی شده‌ایم؛ و هر دو غلط است! جبریون می‌گویند که:

انسان در افعال خود اختیار ندارد؛ همین‌طوری که آتش می‌سوزاند، انسان هم همین‌طوری یک افعالی از او سر می‌زند که لازمه وجود اوست؛ مانند بوی گل که از گل تراوش می‌کند و نمی‌تواند جلوی خود را بگیرد و دیگر این بو از او متصاعد نشود، از انسان هم یک افعالی سر می‌زند!¹ این حرف غلط است؛ چون انسان اختیار دارد و این اختیار جزء سرشت انسان است، و انکار اختیار از اموری است خلاف ضرورت!

آن وقت برای اینکه ما از جبر خارج بشویم، خود را در دامن تقویض می‌اندازیم؛ می‌گوییم: خداوند ما را خلق کرد و قدرت داد، آن وقت ما برویم دنبال کار، مانند ساعت که آن را کوک می‌کنند و می‌گذارند بعد کار می‌کند.

بطلان اعتقاد به تقویض و جبر، و حقایق نظریه امر بین الامرین

چه خوب می‌گوید مرحوم حاج آقا رضا همدانی با اینکه مردی است فقیه، و غالباً فقها در مسائل فلسفی و حکمت وارد نمی‌شوند! او می‌گوید:

خب آقا، آن کسانی هم که قائل به تقویض باشند، بیش از این که نمی‌گویند! آنها هم می‌گویند: «خدا

¹ الإلهیات، الجزء الثانی، ص ۲۶۷؛ منهج الجبر، موسوعة مصطلحات علم الکلام، ج ۲، ص ۱۱۷۵.

ما را خلق کرد، بعد امرش را به دست ما سپرد!» تفویض معنایش این است که خدا خلق کرد بعد دیگر به دست ما سپرد؛ فعل به دست ما است، کارها به دست ما است، هر عملی انجام بدهیم بر اساس وجود ما قائم است.¹

این هم درست نیست! چون آن پروردگاری که ما را خلق می‌کند، بعد در ادامه وجود - حالا ادامه اصل وجود، ادامه صفت، ادامه علم، ادامه فعل - هر جا که آنجا دیگر بی‌رَد و به ما واگذار کند، ما را در آن نقطه نظر مستقل کرده و خود در آنجا عقب نشسته است؛ و این، لازمه اش ضعف نسبت به وجود واجب است، و ضعف نسبت به وجود واجب، غیر معقول است! پس تمام ممکناتی را که خداوند علیّ علیّ به وجود آورده، هم در ذات، هم در صفت، هم در فعل، هم در اصل وجود، هم در بقا، اینها احتیاج به مؤثر دارند. خدا به آنها نیرو می‌دهد و قوه می‌دهد، پس به ما هم قوه داده، نیرو داده، حیات داده، علم داده، قدرت داده، اختیار داده، و در عین اختیار که کاری انجام می‌دهیم، از حول و قوه او خارج نیستیم.

تبیین دقیق نظریه «امر بین الامرین»

پس فعل ما دو نسبت دارد: یک نسبت با ما دارد، و همین فعل یک نسبت با خدا دارد! شما فرض کنید که نور خورد به این اویزه‌های چراغ و رنگ‌هایی در اثر تابش نور به این اویز پیدا شد؛ تا نور نباشد این رنگ‌های مختلف پیدا نمی‌شود، و تا اویز نباشد رنگ‌های مختلف نیست. اما این رنگ‌های مختلف به اویز نسبت دارد، برای اینکه به طور منشور در آمدن این اویز اقتضا می‌کند که آن نوری را که به آن منعکس می‌شود، به چند رنگ جلوه بدهد و اگر اصل نور نتابد، این رنگ‌ها نیست؛ پس فعل مال ماست، چون از دریچه نفس و صُقع وجود ما سرزده؛ مال خداست، چون افاضه وجود کرده است. ما در ذات خودمان قائم نیستیم، آن وقت چگونه در فعل خود قائم به ذات باشیم؟! پس تمام عوالم وجود، بین جبر و بین اختیار است. نه تنها انسان، بلکه ملانکه، جن، انس، حیوان، در، دیوار، هوا، کوه، عالم مُلک، عالم ملکوت، تمام اینها بین جبر و اختیار است، بین جبر و تفویض! یعنی جبر در هیچ موجودی از عوالم نیست و تفویض در هیچ یک از عوالم نیست! آنچه هست: موجودات دارای دو وجهه و جنبه هستند: وجهه الهی و وجهه خلقی؛ این می‌شود «امر بین الامرین»! حالا بحثش را مفصل نمی‌کنیم، اجمالاً می‌خواهیم [بحث] بکنیم.²

ادراک کمالات خداوند، از دریچه کمالات نفس خویش

پس خدایا هر چه هست، دست تو است دیگر؛ لَکَ الْخَلْقُ و الامرُ و ما هم که خوب نیست دیگر تعریف تو را بکنیم، چون تعریفی که ما از تو می‌کنیم، شرمندگی است!

آفرینی که این مُعَقَّل کرد *** روز عیش مرا مُدَبَّل کرد³

ما که از خدا تعریف می‌کنیم، به اندازه فکر خودمان، استعداد خودمان، محبت خودمان، به اندازه ظرفیت خودمان است؛ این کجا و او کجا!

نظریه عالی محقق دوانی از حقیقت توصیفات ما

مرحوم شیخ بهائی - رحمة الله علیه - در کتاب/ربعین مطلبی را نقل می‌کند از یکی از مشایخ محققین که ظاهراً محقق دوانی باشد، بسیار مطلب عالی است! او می‌گوید که: ما هر صفتی که به خدا نسبت می‌دهیم و او را به واسطه آن صفت تجلیل می‌کنیم، آن صفاتی است که نمونه و اثرش در ذات خود ما هست.⁴

در ما بینایی هست، می‌گوییم: خدا هم بیناست؛ در ما علم است، می‌گوییم: خدا علیم است؛ در ما قدرت است، می‌گوییم: خدا قادر است؛ در ما حیات است، می‌گوییم: خدا حیّ است؛ منتها در

¹ مصباح الفقیه، ج ۷، ص ۲۹۷؛ معادشناسی، ج ۱۰، ص ۲۷۳.

² جهت اطلاع بیشتر پیرامون بطلان جبر و تفویض و حقانیت نظریه امر بین الامرین، رجوع شود به معادشناسی، ج ۱۰، ص ۲۶۹ - ۲۹۰.

³ هفت اورنگ، عبدالرحمن جامی، سلسله الذهب.

⁴ ربعین، شیخ بهائی، طبع ناصری (سنه ۱۲۷۴ ه. ق.)، در ضمن شرح حدیث دوم، ص ۱۶ - ۱۸؛ الله شناسی، ج ۳، ص ۲۰ - ۲۶؛ مرآة العقول، ج ۹، ص ۲۰۶.

خودمان اینها را محدود می‌بینیم، نسبت به او قدرت و حیات و علم و بصر غیر محدود را نسبت می‌دهیم. و غیر از این هم که راه نداریم، چون هر موجودی که می‌خواهد راه به ذات واجب و علت پیدا کند، بایستی که از نقطه نظر نفس و صفات نفس که کینونت و وجود او را استوار می‌کنند، راه پیدا کند!

از کجا [معلوم] که خداوند علیّ‌اعلیّ یک موجوداتی نداشته باشد که یک قسم صفات و اسماء دیگر در آنها طلوع و ظهور و بروز کرده باشد که ما اصلاً از آنها خبری نداریم و اسم و اثری نمی‌دانیم!

همین طوری که موجودات یکی از دیگری خبر ندارد، حیوانات هر کدام دارای یک غریزه و صفات خاصی هستند و این حیوان از عالم آن حیوان خبر ندارد، آن حیوان از عالم این حیوان خبر ندارد؛ زیرا که تشخیص آن حیوان در تحت صفات و غرائزی است که خدا به او داده، به این حیوان صفات و غرائز دیگری داده است، و این نمی‌تواند درک کند حال و کیفیاتی که بر او وارد می‌شود، او هم نمی‌تواند ادراک کند حال و کیفیات این را؛ و هر کدام از اینها خدا را می‌پرستند از نقطه نظر صفاتی که خودشان دارند.

روایت امام باقر درباره بینش ناقص ما از صفات کمالی خداوند

در آن روایتی که از حضرت امام محمد باقر علیه السلام وارد است، می‌فرماید: **كُلُّ مَا مَيَّرْتُمُوهُ بِأَوْهَامِكُمْ بِأَدَقِّ مَعَانِيهِ فَهُوَ مَخْلُوقٌ مِثْلَكُمْ مَرْدُودٌ إِلَيْكُمْ.**^۱ هر چیزی را که شما ادراک کنید با افکارتان، با آن فکرهای دقیق و لطیف، معلول فکر شماست، ساخته فکر شماست و مال شماست، او خدا نیست؛ هر چه با فکر، صفاتی به خدا نسبت بدهید، آن صفات صفاتی است که در ذهن شما آمده و محدود به فکر شما شده و در ذهن شما صورت‌بندی شده است! پس این نتیجه سازج فکر شماست، این که خدا نیست! ما صفت حیات داریم، می‌گوییم: خدا هم حی^۲ است؛ این حیات در فکر ما پدیدار شده و می‌گوییم: خداوند حی است. پس هر چه ما در فکر خود تصور کنیم، از ذات واجب و از صفات او، این مال فکر ماست. بعد می‌فرماید که:

«شاید این مورچه‌های کوچکی که راه می‌روند و دوتا زبانیه و شاخ دارند، اینها واقعاً خیال می‌کنند که خدا هم دوتا شاخ دارد!»

چون سازمان وجودی آنها به این دو شاخ بستگی دارد که با آن دو شاخشان جلب منفعت می‌کنند، دفع ضرر می‌کنند، دانه را از زمین برمی‌دارند، دشمن را با آن دو تا شاخ می‌شناسند، زندگی مورچه به این دو شاخش است و کمالش به این دو شاخش است؛ آن وقت مورچه که می‌خواهد خدایی برای خود تصور کند، مسلم خدای ناقص که نباید باشد، بلکه باید خدای کامل باشد و چون کانون کمال در وجود او دو شاخ است، مسلم می‌گوید که: خدا هم باید دو شاخ داشته باشد! این حکم قطعی و ثابت او است؛ و خدا که دوتا شاخ ندارد! گاو اگر بخواهد خدایی برای خود فرض کند که خیلی خیلی عالی باشد، مسلم می‌گوید که: خدا باید شاخ‌هایش از شاخ‌های من قوی‌تر باشد؛ فیل اگر بخواهد فرض کند، می‌گوید: پروردگار باید خرطوم داشته باشد که بیندازد دور زمین، زمین را با خرطوم خودش بلند کند. انسان هم که خرطوم و شاخ ندارد، آن وقت کمال

^۱ تفسیر المحيط الأعظم، ج ۶، ص ۲۳؛ جامع الأسرار، ص ۱۴۲ (با قدری اختلاف)؛ الله شناسی، ج ۳، ص ۲۱: **«كُلُّ مَا مَيَّرْتُمُوهُ بِأَوْهَامِكُمْ فِي أَدَقِّ مَعَانِيهِ مَخْلُوقٌ مِثْلَكُمْ مَرْدُودٌ إِلَيْكُمْ؛ وَ لَعَلَّ النَّمْلَ الصِّغَارَ تَنَوَّهَتْ أَنْ لِلَّهِ تَعَالَى زُبَانَيْنِ، فَإِنَّ ذَلِكَ كَمَا لَهَا، وَ تَنَوَّهَتْ أَنْ عَدَمَهُمَا نِقْصَانٌ لِمَنْ لَا يَنْصِفُ بِهِمَا. وَ هَكَذَا حَالُ الْعُقَلَاءِ فِيمَا يَصِفُونَ اللَّهَ تَعَالَى بِهِ.»**

تمام چیزهایی را که شما با دقیق‌ترین معانی با افکار خودتان تشخیص و تمییز می‌دهید و آن را خدا می‌پندارید، آفریده‌ای است ساخته شما مانند خود شما، و بازگشتش به سوی شما می‌باشد!

و شاید مورچگان کوچک توهم کنند که خدای تعالی نیز مانند آنها دو عدد شاخ دارد، چرا که کمال آنها به آن است؛ و گمان کنند که نداشتن آن نقصان است برای آن کس که متصف بدانها نبوده باشد. و همچنین است احوال عقلا عالم در صفاتی که خدای تعالی را بدان توصیف می‌نمایند.»

^۲ دهخدا: «حیی؛ (ح ی ی) (ع ص) صاحب شرم (منتهی الارب)، شرمگین، باشرم.»

خود را در چه می‌بیند؟ آن را به خدا نسبت می‌دهد؛ پس خدا بالاتر است!

تنزه خداوند از همه توصیف‌های ما

﴿سُبْحٰنَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُوْنَ * اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمَخْلُصِيْنَ﴾¹ بالاتر است از هر اسمی و از هر وصفی! ما به خدا می‌گوییم: علیم، قدیر، قادر، سمیع، بصیر، حی، قیوم؛ خدا بالاتر از اینها است، اینها اسم است. به پروردگار که می‌گوییم علیم، باید بگوییم علیم! چاره هم نداریم، ولی دنبال علیم یک سبحان الله هم باید بگوییم! او را تعریف که می‌کنیم، تحمیدش که می‌کنیم، حمد را باید توأم کنیم با تسبیح که خدایا، به تو می‌گوییم علیم، و معذرت هم می‌خواهیم! تو بالاتر از این اسمی! چون علیم، ذات مقدس پروردگار را از نقطه نظر دریچه و دیدگاه علم نگاه می‌کند و او را از قدرت جدا کرده؛ قدیر، نسبت اسم به او می‌دهد و از علم جدا کرده است! و در ذات او جدایی نیست، تمییز نیست، افتراق نیست؛ او مرکز علم است و مرکز قدرت، اما نه با عنوان علم و عنوان قدرت! عنوان و اسم آنجا از بین می‌رود، آنجا کانون قدرت است که ما فوق اسم قادر است! و کانون علم است که ما فوق اسم عالم است! و حقیقت حیات است که ما فوق اسم الحی است! آنجا اسمی نیست؛ لا اسم و لا رسم! آن وقت این خدا چطور تصور می‌شود؟! اینجا دیگر کمیت‌ها لنگ هستند، تصور نمی‌شود دیگر! و لذا اگر فکر انسان تا روز قیامت بخواند بدود و خدا را با فکر صید کند، صید نمی‌شود!

عنقا شکار گس نشود دام بازگیر² *** کآنجا همیشه باد به دست است دام را³

هرچه دام می‌اندازیم که عنقا را بگیریم نمی‌آید؛ خُب پس باید چه‌قسم خدا را شناخت؟! فکر که عاجز می‌شود می‌افتد!

فرق اقرار به عجز ما با اقرار به عجز پیغمبران و اولیای خدا

چه‌قسم باید خدا را شناخت؟! آیا انسان به‌کلی دست از معرفت بردارد و به معرفت عوام اکتفا کند و بگوید که: انسان که نمی‌تواند به خدا و به صفات او و به اسماء او معرفت پیدا کند، پس هیچ، برود دنبال کار خودش! همین معرفت اجمالی که: خدایی داریم، لا شریک له، حی و قیوم، به همین الفاظ در همین محدوده حدود خودش اکتفا کنیم؟! یا نه بالأخره ما باید اقرار کنیم که از معرفت پروردگار عاجزیم؛ ولی این اقرار به عجز غیر از اقرار به عجز افرادی است که در درجه اول ایمانند!

همه پیغمبران اقرار کردند بر اینکه ما از درک ذات پروردگار عاجزیم! «ما عبدناک حقَّ عبادتک!»⁴ «ما عَرَفْنَاکَ حقَّ معرفتک!»⁵ ولی بین آن درک عجز و این عجز، میلیون‌ها سال فاصله است! آن إدراک عجز بعد از مقام لقاء و درک توحید است که تا هنگامی که در انسان یک ذره از هستی وجود باقی است و یک ذره از آنانیت و شخصیت باقی است، به هیچ وجه من‌الوجوه راهی برای بارگاه او و حرم کبریایی خدا نیست! این است مسئله! آن وقت، وقتی که فکر انسان از کار افتاد و گفت: «هر طعمه‌ای که انسان می‌خواهد با فکرش بگذارد، این صیدی است دست‌پرورده خود ذهن!» در اینجا عاجز و پریشان می‌شود!

طریقه اِحراق، طریقه قرآن مجید

اینجا می‌گویند: یک طریقه، طریقه قرآن مجید است که آن طریقه را طریقه اِحراق می‌گویند؛⁶

1 سوره صافات (۳۷) آیه ۱۵۹ و ۱۶۰.

2 خ ل: بازچین.

3 دیوان حافظ، غزل ۷.

4 بحار الأنوار، ج ۶۸، ص ۲۳؛ الصحیفة السجادیة، ص ۳۸: «سبحانک ما عبدناک حقَّ

عبادتک!»

5 عوالی اللئالی، ج ۴، ص ۱۳۲: «و قال [النَّبِیُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ]: «سبحانک ما عَرَفْنَاکَ

حقَّ معرفتک!»

6 جهت اطلاع بیشتر پیرامون «کیفیت طریقه احراقیه در از بین بردن اغراض و نیات نفسانی سالک»، رجوع شود به رساله لب اللباب، ص ۱۲۴ - ۱۲۶ و رساله سیر و سلوک منسوب به بحر العلوم، ص ۱۵۵، تعلیقه.

این، کار انسان را درست می‌کند، یعنی می‌آید وجود انسان را آتش می‌زند و انسان را از هر فکر ناامید می‌کند. آخر، سرمایه‌های حیات و زندگی انسان فکر اوست؛ اندیشه انسان قیمت انسان است! «قیمه المرء ما یحسبه»^۱ آنچه را که انسان از علم و دانش دارد، قیمت اوست. و انسان به جایی می‌رسد که می‌بیند با این اندیشه و با این سرمایه زندگی نمی‌تواند مطلوب خود را به دست بیاورد؛ اینجا بیچاره می‌شود، بیچاره که شد دیگر خود را رها می‌کند! مثل یک قالب یخی که در دست شماست و شما با عشقی می‌خواهید این را منزل ببرید، بعد می‌بینید دارد آب می‌شود، و تا رفت در منزل آب شد؛ چه حالی به شما دست می‌دهد؟! آخر سرمایه وجودی این قالب یخ بود دیگر که آب شد!

در مقابل ذات پروردگار و کبریائی او موجودی عرض وجود نمی‌کند؛ تا یک سر مویی در تو هستی باقیست *** آئین دکان خودپرستی باقیست گفتی بُت پندار شکستم رستم *** این بت که ز پندار برستم باقیست^۲ آدم می‌گوید: من از پندار خارج شده‌ام، من رسیده‌ام به مقامی که فهمیده‌ام خداوند را با فکر و ذهن نمی‌توان صید کرد؛ این یک فکری است بر اساس وجود قائم است، پس هستی داریم و با آن این فکر را کردیم، این یک بتی است! این باید شکسته بشود! اینجا دیگر مطلب خیلی دقیق می‌شود که پریشان می‌کند! از آن پریشان‌ها!

نمونه‌ای از مجاهده حضرت رسول اکرم و حضرت موسی در مسیر معرفت

حضرت موسی علی نبی و آله و علیه السلام که دیوانه‌وار سی شب رفت برای مناجات، «لم یأکل و لم یشرَب و لم یَنَمْ؛ نخورد و نیاشامید و خواب به چشمش نرفت!»^۳ و تازه کارش تمام نشد، ده شب دیگر، چهل شب شد، خداوند علی‌اعلی میقات او را تمدید کرد؛ برای چه رفت؟ آن قدر بدنش لاغر شده بود! خطبه امیرالمؤمنین علیه السلام در نهج البلاغه است:

غذایش برگ درخت بود، (سماور درست نمی‌کرد استکان و نعلبکی بگذارد و قند بیاورد و چای درست کند و افطار کند و خورش فسنجان درست کند و غذا بخورد) و از شدت لاغری و تشنگی لحم (یعنی گوشت آب شده بود) سبزی‌های برگ درخت از روی پوست شکم نمایان بود!^۴ او تصنعاً می‌رفت این کارها را بکند؟!!

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، مگه و قوم و عشیره و زن و عموی مهربانی مانند ابوطالب و محلّ عبادت و مسکن را رها می‌کند می‌آید می‌رود در بالای کوه حراء، آنجایی که مرغ پر نمی‌زند، حیوان وحشی نیست، آن کوه خطرناک که کسی نمی‌تواند برود؛ آنجا را انتخاب کرده که کسی نرود! می‌رفت آنجا، در آن غار یک هفته می‌ماند، ده روز می‌ماند؛^۵ تنها

^۱ حیاة الحیوان الکبری، ج ۲، ص ۱۷۴: «قال علی رضی الله تعالی عنه: "لِکُلِّ شَیْءٍ قِیمَةٌ وَ قِیمَةُ الْمَرْءِ مَا یُحْسِنُهُ»؛ نهج البلاغه (عبد)، ج ۴، ص ۱۵۴: «و قال علیه السلام: "قِیمَةُ کُلِّ امرئٍ ما یُحْسِنُهُ».
^۲ دیوان شیخ احمد جام، ص ۴۵۴:

تا یک سر موی از تو هستی باقیست *** آئین دکان خودپرستی باقیست
گفتی بُت پندار شکستم رستم *** آن بت که ز پندار شکستی باقیست

^۳ مصباح الشریعة، ص ۱۹۶:

«قال الصادق علیه السلام: "... وَ فَسَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلَّمَ عَنْ حَالِهِ [مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَام] أَنَّهُ مَا أَكَلَ وَ لَا شَرَبَ وَ لَا نَامَ وَ لَا اسْتَهَى شَیْئاً مِنْ ذَلِكَ فِي ذَهَابِهِ، وَ مَجِيبُهُ أَرْبَعِينَ يَوْمًا شَوْقًا إِلَى رَبِّهِ...»
^۴ نهج البلاغه (عبد)، ج ۲، ص ۵۷:

«و ان شئت تَنَبَّيْتُ بِمُوسَى كَلِمَةَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلَّمَ إِذْ يَقُولُ (رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَفَيِّرْ) وَ اللهُ مَا سَأَلَهُ إِلَّا خُبْرًا يَأْكُلُهُ لِأَنَّهُ يَأْكُلُ بَقْلَةَ الْأَرْضِ، وَ لَقَدْ كَانَتْ خُضْرَةُ الْبَقْلِ تُرِي مِنَ شَفِيفِ صِفَاقِ بَطْنِهِ لِهَزَالِهِ وَ تَشَدُّدِ لَحْمِهِ؛ ترجمه: در آن وقتی که می‌گوید: (پروردگارا، به خبری که بر من فرستادی محتاجم) قسم به خدا که از خداوند چیزی جز نانی که بخورد نخواست، چرا که سبزی و گیاهان زمین را می‌خورد و از شدت لاغری رنگ سبز گیاهان از زیر پوست نازک شکمش دیده می‌شود. (محقق)»

^۵ الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۱۵۳؛ السیرة النبویة، ج ۱، ص ۲۳۵؛ البداية و النهایة، ج ۳، ص ۵؛ تاریخ الطبری، ج ۲، ص ۳۰۰.

در آن غار چه کار می‌کرد؟

اینها حساب دارد یا حساب ندارد؟! اینها وجود را آب می‌کند! آب می‌کند، می‌کند...! هرچه انسان پنجه می‌زند که خدا را بگیرد، می‌بیند پنجه‌اش به جایی نمی‌رسد؛ دست می‌زند پا می‌زند عیناً مانند کسی که سیل آمده و دارد او را می‌برد، و او مدام دست می‌زند به این طرف و می‌خواهد خودش را به این دیوار متصل کند، سیل او را می‌برد؛ به آن دیوار، به این تخته، به آن تخته! «الْعَرِيقُ يَتَشَبَّهُ بِكُلِّ حَشِيشٍ!»¹ یک تگه تخته کوچک دارد روی آب می‌رود، انسان خیال می‌کند که این هم نجاتش می‌دهد؛ دست می‌زند که آن تخته را بگیرد، آن هم دارد با آب می‌رود! تا این قدر دست و پا می‌زند، می‌زند، می‌زند که دیگر خسته می‌شود و خودش را روی آب رها می‌کند، آن وقت غرق می‌شود! نه اینکه زنده می‌شود، غرق می‌شود؛ زندگی نیست آنجا، غرق شدن است! فناست! ما مدام مقدمه فلسفی قرار می‌دهیم: خدا چنین است، چنان است! فصلٌ في العلم، فصلٌ في القدرة، فصلٌ في الحياة. همه این حرف‌ها هم در موطن خودش درست است؛ چون کلاس، یک کلاسی است که درجات و مراتب دارد دیگر.

سفارش امام صادق علیه السلام به عبدالعزیز در رعایت درجات ایمان افراد

حضرت صادق علیه السلام به عبدالعزیز فرمودند:

ای عبدالعزیز، ایمان ده درجه دارد، هر کدام از آن درجات باید طی بشود تا انسان به درجه دیگری برسد، مبدا کسی را حرکت بدهی به درجه بالاتر قبل از اینکه آن پله اول را طی کند! اگر چنین کاری کنی، تو او را خرد کردی و شکستی؛ و بدان اگر استخوان کسی را بشکنی، جبرش به عهده توست!² یعنی باید دومرتبه التیام کنی! اگر کسی را از پله اول بردی پله سوم، خردش کردی، ایمانش را از دست دادی، خرابش کردی، و مسئولیت به عهده توست. پس ایمان ده درجه است؛ آن درجه دهم آنجایی است که دیگر غرق شده است، آنجا «سلمانٌ منا أهل البيت»³ می‌شود، دیگر از اهل بیت می‌شود، رنگش از بین می‌رود؛ «صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عِبْدُونَ»⁴.

مادح خورشید مداح خود است

¹ مثل معروف است که می‌گوید: شخصی که می‌خواهد غرق شود، به هر گیاه پوسیده و خشک شده‌ای دست دراز می‌کند. (ترجمه از «مادح‌شناسی»، ج ۱۱، ص ۱۲۶).

² الکافی، ج ۲، ص ۴۵؛ الخصال، ج ۲، ص ۴۴۷؛ روح مجرد، ص ۵۶۷.

«این روایت را کلینی در اصول کافی نقل کرده است و عین مضمونش این است که: عبدالعزیز قراطیسی روایت کرده که: قال لی أبو عبدالله علیه السلام:

«يا عبد العزيز! إن الإيمان عشر درجات بمنزلة السلم؛ يصعد منه مرقاة بعد مرقاة ولا يقولن صاحب الاتنين لصاحب الواحد: ألت على شيء! حتى ينتهي إلى العاشر.

فلا تسقط من هو دونك فيسقطك من هو فوقك. وإذا رأيت من هو أسفل منك بدرجة فارفعه إليك برفق، ولا تحملن عليه ما لا يطيق فتكسره! فإن من كسر مؤمناً فعليه جيرة» *

حضرت صادق علیه السلام به من گفتند: ای عبدالعزیز! ایمان ده درجه دارد، مثل نردبان که باید از آن پله پله یکی پس از دیگری بالا رفت؛ نباید کسی که دارای دو درجه از ایمان است به آن که دارای یک درجه از ایمان است، بگوید: تو دارای منزلت و مقامی از ایمان نمی‌باشی! و همین‌طور درجه به درجه تا برسد به درجه دهم.

و تو نباید ساقط کنی و از ارزش بیندازی آن کس را که پایین‌تر از توست؛ که در این صورت تو را ساقط می‌کند و از ارزش می‌اندازد، آن کس که بالاتر از توست!

و چون نگرستی کسی را که پایین‌تر از توست، باید وی را با رفق و ملائمت به سوی خود بالا ببری، و بر او تحمیل نمایی گفتاری و مطلبی را که طاقت آن را نداشته باشد که در این صورت او را خواهی شکست! و کسی که مؤمنی را بشکند، بر عهده اوست زخم‌بندی و التیام شکستگی استخوان‌هایش.»

* اصول کافی، ج ۲، ص ۴۵.

³ الغارات، ج ۲، ص ۸۲۳؛ تفسیر فرات الکوفی، ص ۱۷۱.

⁴ سوره بقره (۲) آیه ۱۳۸؛ ترجمه:

«رنگ خدا و چه کسی رنگی نیکوتر از رنگ خداوند دارد؟! و ما او را می‌پرستیم!»

لَكَ الْخَلْقُ وَ الْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ.

پس فهمیدید تعریف‌های ما به جایی نمی‌رسد، هرچه خدا را داریم تعریف می‌کنیم، خودمان را تعریف می‌کنیم؛ «مادح خورشید مدّاح خود است»¹ آن کسی که خورشید را تعریف می‌کند، خورشید را تعریف نمی‌کند؛ نه نور خورشید را دیده، نه رسیده، نه جذبۀ خورشید را گرفته، نه به حرارت خورشید رسیده! فقط می‌گوید: من چشم دارم که دارم خورشید را می‌بینم! پس هر وقتی که حمد خدا را بجا می‌آوریم، زود تسبیح خدا را هم بجا بیاوریم؛ «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَ بِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَ بِحَمْدِهِ»

(وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَأُكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ)؛² ملائکه که حمد خدا را بجای می‌آورند، تسبیح می‌کنند؛ رعد که حمد خدا را بجای می‌آورد، می‌گوید به به چه خدایی! زود تسبیح می‌کند، می‌گوید معذرت می‌خواهم! این حمدی که تو را می‌کنم، احتیاج دارد که بگوییم: سبحان الله! تو از این حمد ما پاکی، از این نسبت ما پاکی، از این توصیف ما پاکی!

مخلصین اند که راه به توصیف خدا برده‌اند

می‌دانید چه کسی می‌تواند خدا را توصیف کند؟ آن کسی که غرق شده باشد؛ این دست و پایش قوت ندارد، آب دارد او را می‌برد، او می‌فهمد معنای سیل و دریا و طوفان و غرقاب یعنی چه! او می‌فهمد معنای موت یعنی چه!

(سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ * إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمَخْلُصِينَ)؛³ «خدا منزّه و پاک است از تمام توصیفی که واصفین و توصیف‌کنندگان می‌کنند * مگر عبادالله مخلص!»

نه مخلص! [بلکه] آن بندگان که غرق شدند؛ چون انسان که می‌خواهد به خدا برسد، مدام مجاهده می‌کند، دست و پا می‌زند، مدام می‌خواهد خودش را اخلاص کند، پاک کند! تا وقتی می‌خواهد اخلاص کند، باز هم آن دست و پا هست، باز تسبیح هست؛ که: خدایا معذرت می‌خواهم! با این دست و پا به تو نمی‌رسم! با این ناخن‌ها نمی‌توانم این کوه را بکنم و می‌خواهم کوه را بکنم؛ کوه ابوقبیس کجا با این ناخن‌ها کنده می‌شود؟! اما وقتی از دست و پا افتاد، از اخلاص گذشت، و از مخلصین به مرحله مخلصین رسید، از دستبرد شیطان دیگر خارج شد، از حضور در صحرای قیامت معاف شد، این دیگر می‌تواند خدا را توصیف کند.

چرا خدا را می‌تواند توصیف کند؟ چون خود نیست، غرق شده، آب دریا شده؛ آب دریا، دریاست! آن کسی که فانی شد در ذات مقدس پروردگار، او نیست؛ اگر توصیفی بشود، خدا خودش را توصیف کرده است.⁴ امیرالمؤمنین یُدُّ اللَّهُ است، عینُ الله است! چون علی نیست، اگر علی باشد، خدا نیست، اسم او است؛ خدا ما فوق اسم و رسم است! اما وقتی غرق شد، همه چیز هست؛ ید الله است، عین الله است، سمع الله است، بصر الله است، لسان الله است،⁵ هرچه بگویی هست دیگر! یعنی خدا هست، یعنی توحید است مسئله، یعنی با وجود خدا چیزی جمع نمی‌شود! خدا لا یتناهی است! به‌اضافه چیزی پیدا نمی‌کند، هر چیزی با خدا جمع می‌شود، لا یتناهی است؛ یک به اضافه لا یتناهی، می‌شود لا یتناهی؛ ده به اضافه لا یتناهی، می‌شود لا یتناهی؛ هزار به اضافه لا یتناهی، می‌شود لا یتناهی؛ بر لا یتناهی چیزی اضافه نمی‌شود، پس ما دیگر خدا را نمی‌توانیم توصیف کنیم.

¹ مثنوی معنوی، ج ۵، ص ۶۲۹:

مادح خورشید، مدّاح خود است
دو چشم روشن و نامرمد است

² سوره رعد (۱۳) آیه ۱۳.

³ سوره صافات (۳۷) آیه ۱۵۹ و ۱۶۰.

⁴ جهت اطلاع بیشتر پیرامون کیفیت حمد و تسبیح مخلصین، رجوع شود به الله شناسی، ج ۲، ص ۱۱۰؛ امام شناسی، ج ۱، ص ۴۵ و ج ۵، ص ۴۶؛ معاد شناسی، ج ۹، ص ۴۲.

⁵ بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۶۱ و ۶۴؛ الکافی، ج ۱، ص ۱۴۵؛ معانی الأخبار، ص ۱۷.

﴿تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾^۱ خودش می‌آید توصیف می‌کند؛ در قرآن مجید خلقت انسان را که بیان می‌کند، در آخر می‌گوید: **﴿تَبَارَكَ اللَّهُ﴾**؛ خودش می‌آید توصیف می‌کند: به به، عجب خدای مبارکی است!

﴿تَبَارَكَ﴾: یعنی بلندمرتبه، پر برکت، پر رحمت، رفیع المنزله، رفیع القدر! کدام [خدا]؟ خدایی که ربّ العالمین است! دوتا عالم را گرفته، عالمیان را، عالم خلق و امر را گرفته است! و همه **﴿مَطْوِيَّتٌ بِيَمِينِهِ﴾**^۲ در مُلک اوست، آقای تمام روزگار و عوالم! و تمام موجودات محو و فانی در اوست! لیس فی الدار غیره دَیَّار!

خدا این‌شاء‌الله که قسمت کند و این مراحل را به انسان بچساند! ما که نفهمیدیم! آقا سید احمد کربلائی از بزرگان بود، از شاگردان مرحوم آخوند ملاً حسینقلی همدانی بود که از معاریف نجف بود. من از مرحوم حاج آقا بزرگ طهرانی، - رحمة الله علیه - سؤال کردم که: شما ایشان را ملاقات کردید، حالش چطور بود؟ ایشان فرمودند که: این حرف‌ها کجا ما کجا؟! وقتی آقا سید احمد از دار دنیا رفت، پس از رحلت ایشان، من شبی او را در خواب دیدم و می‌دانستم که فوت کرده است. انگشت مسبّحهُ (سبّابه) ایشان را محکم گرفتم و گفتم: از آن مقامات و درجاتی که خدا به شما عنایت فرموده است، باید برای من بیان نمایید! با شدتی هرچه تمام‌تر انگشت خود را از دست من کشید، و خنده‌ای نموده گفت: «حلوای تنتنانی، تا نخوری ندانی!»^۳

بِمَحْمَدٍ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ وَ صَلَّى عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ أَجْمَعِينَ

^۱ سوره اعراف (۷) آیه ۵۴.
^۲ سوره زمر (۳۹) آیه ۶۷. *الله شناسی*، ج ۱، ص ۲۷۴:
«آسمان‌ها پیچیده در دست قدرت او هستند.»
^۳ *توحید علمی و عینی*، ص ۲۰.